

TANULMÁNYOK

Hegyí Géza

Terrae Christianorum.

A „keresztény földre“ telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei

1. A történetírás számára mindig izgalmas témát jelent az olyan helyzetek vizsgálata, amelyekben különböző kultúrák kölcsönhatása érhető tetten. Ide sorolható a középkorból az olyan, ortodox hitű közösségek esete is, amelyek átmenetileg vagy tartósan katolikus államok területén éltek, ahol a nyugati rítusú egyházszervezet számított dominánsnak, és ahol az uralkodók általában a katolikus hit védelmezőiként (olykor terjesztőiként) léptek fel. Ennek az együttélésnek az egyik lehetséges ütközési pontja volt az egyház részére történő tizedfizetés ügye, mely a nyugati kultúrkörben a vallásgyakorlat magától értetődő része volt, a keleti kereszténységben viszont teljességgel ismeretlen gyakorlatnak számított.¹ Joggal merül fel a kérdés: miként érintette a fenti aszimmetrikus interkulturális viszony az ortodox népcsoportok eredeti tizedmentességét?

A nyugati egyház a 11–13. században szembesült ezzel a problémával, mikor előbb Dél-Itáliában, majd a kereszties hadjáratok eredményeként a Szentföldön és Görögországban is jelentős számú keleti rítusú népesség került katolikus fennhatóság alá. E felekezetiileg vegyes helyeken az új földesurak előszeretettel ültettek – korábban esetleg katolikusok által megművelt – birtokaikra ortodox jobbágyokat, akikre tizedmentességük folytán nagyobb úrbéri terheket róhattak ki. Minthogy ez a gyakorlat a nyugati egyház jövedelmeinek nyilvánvaló megcsappanásához vezetett, a IV. lateráni zsinat (1215) 53. kánonja előírta, hogy az ilyen

Hegyí Géza (1981) – történetész, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata támogatta.

¹ Heinrich Felix Schmid: *Byzantinisches Zehntwesen*. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft VI(1957). 45–110 (a továbbiakban Schmid: *Zehntwesen*); Louis Bréhier: *A bizánci birodalom intézményei*. Bp. 2003. (Varia Byzantina. Bizánc világa VII.) 523–529, 578–580. Kivételes jelenségnek tekinthető a kijevi metropolita tizedjoga, aki azonban nem a hívek, hanem csak a fejedelem jövedelmeiből részesedett (vagyis ez inkább az esztergomi érseknek a magyar királyi bevételekből élvezett tizedével, mintsem a „rendes” dézsmával rokonítható), ráadásul a 13. századra ez a gyakorlat is elenyészett (Schmid: *Zehntwesen* 47, 91–92.; *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén [900–1453]*. Szerk. Font Márta. Pécs 2009. 345).

bérlőktől is tizedet kell szedni.² A rendelkezés gyakorlatba ültetéséről nem sokat tudunk, de a latin államok bukásával a 13. század végére okafogyottá is vált.

2. A két kultúra egymásba szövődésének másik terepe Kelet-Közép-Európa volt, közelebbről – Bosznia és Halics területe mellett – a Magyar Királyság déli, illetve keleti részei. Az itt élő, közismerten ortodox vallású románok és a dézsma kapcsolata régóta foglalkoztatja a magyar és a román tudományosságot.³

A kérdéskör kutatóinak döntő többsége egyetért abban, hogy a magyar államterületen élő románok a 13–14. században nem fizettek dézsmát a katolikus egyház részére. Kivételt képeztek azok, akik közülük katolikus hitre tértek át, de az Anjou-királyok még az ő számukra is igyekeztek átmeneti tizedmentességet kieszközölni a pápától, hogy a további áttéréseket elősegítsék.⁴

A kutatás fősodra a 15. századra teszi az egyházi dézsmaadás meghonosodását az ortodox hitű románság köreiből. A paradigmaváltás okát végső soron a török veszélyben jelölték meg, mely egyfelől a honvédelemben szerepet kapó egyházi intézmények kiadásainak ugrásszerű megnövekedését, másfelől viszont bevételeik csökkenését vonta maga után (utóbbit a síkvidéki katolikus népesség nagyobb arányú pusztulása miatt).⁵ A változás azonban csak a románság egyes, régióként eltérő csoportjait érintette. A mérvadó szakirodalom szerint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élő románok, eltekintve egyes főpapok túlkapásaitól (1415, 1469), továbbra is mentességet élveztek. Erdélyben, a vármegyei területen ellenben előbb (1398/1426 előtt) az egyházi birtokon lakó románokat kötelezték tizedfizetésre, majd 1468-tól kimutathatóan azokat is, akik korábban katolikus jobbágyok által lakott telkekre, illetve falvakba települtek (ezt nevezték utóbb „keresztény földnek” – *terrae Christianorum*⁶).

² *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus Josepho Alberigo–Perikle-P. Joannou–Claudio Leonardi–Paulo Prodi. Consultante Huberto Jedin. Bologna 1962². 235.

³ A téma szakirodalmának kronologikus ismertetését lásd Hegyi Géza: *Decima Volahorum. Az egyházi birtokon lakó románok tizedfizetésének kérdése*. Certamen IV(2017). 257–270. (a továbbiakban: Hegyi: *Decima Volahorum*) 257–258.

⁴ Joseph Kemény: *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Hrsg. von Anton Kurz. II(1847). 381–397. (a továbbiakban Kemény: *Bruchstück*) 383–385 (vö. 390–392 is); Zenovie Păclișanu: *Dișmele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*. Cultura creștină V(1915). 455–461, 488–491. (a továbbiakban Păclișanu: *Dișmele*) 456–457; David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I–III. Buc. 1967–1968. (a továbbiakban Prodan: *Iobăgia*) I. 53–54; Viorel Achim: *Românii din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum*. Banatica XIV(1996). 5–19. (a továbbiakban: Achim *Românii și decimele*) 9–10; Uő: *Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor*. = *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Ed. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr. Brăila 2008. 69–79. 73–76; Uő: *Disputa în legătură cu dișmele bisericești din Caransebeș și Căvâran (1500)*. = *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. Dumitru Țicu, Rudolf Gräf. Buc. 2011. 179–205. (a továbbiakban Achim: *Dijmele din Caransebeș*) 189–192. — A IV. lateráni zsinat említett határozatának alkalmazását tehát nálunk vagy elszabotálták, vagy pedig – szűkebb értelmezését adva – úgy ítélték meg, hogy nem releváns, mert az adott korszakban ritka volt az ortodox–katolikus népességváltás.

⁵ Păclișanu: *Dișmele* 457; Achim: *Românii și decimele* 9–10; Uő: *Disputa pentru decimele din „terrae Christianorum” din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468–1469)*. Revista istorică XVI(2005). 169–184. (a továbbiakban Achim: *„Terraе Christianorum” din episcopia de Cenad*) 173–176, 179–182; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 188–189.

⁶ A kifejezés értelmezését lásd Kemény: *Bruchstück* 386–387, 391–392; Păclișanu: *Dișmele* 458; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Achim: *Românii și decimele* 9–10; Uő: *„Terraе Christianorum” din episcopia de Cenad* 169–170; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189.

A szászföldi románok pedig valamennyien dézsmát adtak a szász papoknak, függetlenül attól, hogy elsődleges vagy másodlagos lakók voltak az adott településen.⁷

Az uralkodó paradigmához képest alternatív álláspontokkal is találkozunk. Vannak, akik azt sugallják, hogy 1498-tól, illetve 1468-tól minden megtelepedett erdélyi román tizedfizetésre lett kötelezve.⁸ Másik vélekedés szerint a románok dézsmakötelezettsége csak rövid ideig, 1468–1481 között érvényesült, ami a firenzei zsinat eredményeként létrehozott (utóbb azonban elhalt) egyházi unió magyarországi és erdélyi leképeződésével hozható összefüggésbe.⁹ Velük ellentétben a kora újkori urbáriumok kiváló ismerője, David Prodan úgy vélte, hogy a „keresztény földre” költöző román jobbágyok dézsmafizetését előíró királyi oklevelek rendelkezései nem mentek át a gyakorlatba a határvédelemben fontos szerepet vállaló „szakadárok” (szerbek, románok, rutének) ellenállása miatt.¹⁰

Az eddigi eredmények összefoglalásaként megállapítható, hogy Kemény alapvetése a mai napig meghatározza a románság és a tized kapcsolatára vonatkozó tudásunkat, elsősorban amiatt, hogy a felhasznált források köre azóta sem gyarapodott érdemlegesen, így sokszor csak a régi dilemmák továbbgörgetésére és spekulációkra volt lehetőség. Az előrelépés tehát csakis levéltári kutatás útján, újabb adatok bevonásával képzelhető el.

3. E szerteágazó kérdéskör egyik szeletét nemrég már alkalmam volt körüljárni, kimutatva az egyházi birtokon lakó románokról, hogy dézsmafizetés tekintetében nem estek külön elbírálás alá világi földesuraság alatt élő társaikhoz képest.¹¹ Ez a szakirodalomban megkövült kategória tehát törlendő a románság és az egyházi tized kapcsolatáról folyó diskurzusból.

Más a helyzet a „keresztény földön” lakó „szakadárok” tizedfizetésének elvével, melynek létét számos forrás bizonyítja. De itt is jónéhány kérdés vár még megoldásra, amelyek közül főként az alábbi kettő újratárgyalását látom indokoltnak: 1) mikor és milyen körülmények között került sor e jogelv bevezetésére; 2) miként érvényesült ez az elv a középkori erdélyi gyakorlatban? Jelen tanulmányban, terjedelmi korlátok miatt, csupán az első tisztázására nyílik lehetőség.

4. Láthattuk, hogy az eddigi szakirodalom szerint 1468-tól indul a „keresztény földre” települt románság dézsmafizetését elrendelő királyi oklevelek sora.¹² Ezek közül a legelső, Mátyás király 1468. október 5-i parancsa azonban már szokásos illetékként hivatkozik a tőlük köve-

⁷ Kemény: *Bruchstück* 385–392; Păclișanu: *Dișmele* 458–459 (Mo.), 458, 460–461 (Erdély), 488–491 (Szászföld); Achim: *Românii și decimele* 9–10, 12–13; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169–170, 172–173, 175–176; Uő: *Dișmele din Caransebeș* 189–190.

⁸ Ștefan Lupșa: *Catholicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți 1929. 50–52 (szerinte az 1468. évi királyi rendelet csak a káptalan birtokain élő románokra vonatkozott, és a dézsmakötelezettség csak 1498-tól terjedt ki egész Erdélyre); Csizmadia Andor: *A tized Erdélyben. = Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Szerk. Csizmadia Andor. Bp. 1980. 43–58. (a továbbiakban Csizmadia: *Tized Erdélyben*) 44–45. Úgy tűnik, mindketten félreértették a „keresztény föld” fogalmát, a magyar államterület egészére vonatkoztatva azt.

⁹ Adrian Andrei Rusu: *Sinodul de la Florența și urmările lui în regatul Ungariei și Transilvaniei*. = Uő: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui. Studii*. Cluj-Napoca 1999. 77–127. (a továbbiakban Rusu: *Sinodul de la Florența*) 97–98, 111. Álláspontját nyilvánvalóan cáfolják a későbbi – már régóta ismert – adatok, mint az 1498., 1500. és 1570. évi királyi/fejedelmi rendeletek (Ignatius de Batthyán: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli 1785–1827. III. 609; Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transilvaniae*. Albae Carolinae 1791. [a továbbiakban Szeredai: *Notitia*] 120; *A nagykirályi gróf Károlyi család oklevéltára*. Szerk. Géresi Kálmán. I–V. [1253–1707]. Bp. 1882–1897., III. 387–389.).

¹⁰ Prodan: *Iobăgia* I. 55–57.

¹¹ Hegyi: *Decima Volahorum*.

¹² Kemény: *Bruchstück* 386–391; Păclișanu: *Dișmele* 458–459; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Csizmadia: *Tized Erdélyben* 44–45; Rusu: *Sinodul de la Florența* 98; Achim: *Românii și decimele* 9–10.

telt tizedre,¹³ így a szóban forgó adóztatási paradigmával már néhány évtizeddel korábbról számolnunk kell.¹⁴

Szerencsére e tekintetben immár nem szükséges találgatásokra hagyatkoznunk. Az elmúlt évtizedben a levéltárakban lezajlott digitális forradalom nyújtotta új eszközök¹⁵ segítségével sikerült 2010-ben az erdélyi káptalan Budapesten őrzött országos levéltárának Lymbus részlegén egy olyan – részint tartalmi említés, részint teljes szövegű átírás formájában fennmaradt – oklevélszöveget találnom,¹⁶ amely nemcsak a legkorábbi a „keresztény földre” települt románok dézsmájára vonatkozó eddig ismert források közül, hanem minden jel szerint egyenesen eme intézmény „alapítólevelének” is tekinthető.

4.1. Az elsőként fellelt szöveg tanú II. Ulászló királynak 1492. október 8-án (?) Budán kelt, és Bátori István erdélyi vajdához, illetve alvajdáihoz intézett nyílt parancslevele volt, melyben értesítette őket, hogy a katolikusok helyébe költöző románok is tartoznak tizedet fizetni Geréb László erdélyi püspöknek (1476–1501)¹⁷ és káptalanának, nem lévén akadály az, hogy emellett a királynak is ötvenedet adnak.¹⁸ Rendelkezéseit tekintve az oklevél szokványosnak mondható, nem sokat tesz hozzá az eddig ismert (1468., 1498. és 1500. évi) királyi mandátumokból nyerhető információkhoz, indoklásként azonban (dátum nélkül) hivatkozik egy oklevélre, melyben Ozorai Pipo, akkor Zsigmond király kincstartója, temesi és sókamaraispán, valamint Lack Jakab és Henrik fia, János erdélyi vajdák intézkedtek az erdélyi egyházat az egykor katolikusok, most azonban szakadárok, azaz románok által lakott birtokokból és falvakból (*de possessionibus et villis [...] in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachy inhabitarent*) ezután is megillető tized felől. A felsorolt archontológiai adatokból megállapítható, hogy az épp csak megemlített oklevél 1407–1408-ban keletkezett.¹⁹

¹³ „decimas e medio vestri ipsi capitulo more alias consueto provenire debentes” (DF 277565). Első közlése: Szeredai: *Notitia* 103–104. (A többi kiadás ennek utánközlése.)

¹⁴ Viorel Achim úgy véli, hogy bevezetésére (vagy ennek megkísérlésére) már Zsigmond korában sor került (Achim: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169.).

¹⁵ A modern technika alkalmazása szempontjából világviszonylatban is élen jár a Magyar Országos Levéltár (ma MNL OL), mely – előbb Borsa Iván, majd Rácz György irányításával – 1998–1999-ben a Diplomatikai Levéltár (DL) és a Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) anyagáról készült időrendi mutatólapokat (az ún. kék cédulákat) tette közzé elektronikusan formában (CD-n), majd ugyanezeket már az oklevelekről készült kéziratos (többnyire gépelt) regeszták képével kiegészítve jelentette meg (*Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára*. DVD. Bp. 2008), végül pedig 2009–2010-ben a MNL OL-ben található teljes középkori okleveles anyagot digitalizálta és tette mindenki számára hozzáférhetővé a világhálón (jelenleg [2017.01.26.] az archives.hungaricana.hu/hu/charters/cím alatt érhető el).

¹⁶ A beszkenelt levéltári segédletek (főként a géppel írt regeszták, l. fent) szövegében kerestem rá elektronikus úton a *decima*, *dezsma* és *tized* szavakra, illetve ezek származékaira.

¹⁷ Tisztségviselésére lásd Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár 1922. (a továbbiakban Temesváry: *Püspökök*) 412–448.

¹⁸ DL 32513 (szövegét közlöm a Függelékben, 3. sz.). Az oklevél bal harmadának alsó fele elveszett, így a sorok elejéről is hiányzik kb. két-három szó. Emiatt nem tudható, hogy a mandátum Szt. Ferenc ünnepe előtti vagy utáni hétfőn kelt-e, vagyis okt. 8. mellett okt. 1. is elképzelhető keltezősként.

¹⁹ Szántói Lack Jakab és Tamási Henrikfi János 1403–1409 között álltak az erdélyi vajdaság élén, míg Ozorai Pipo 1404–1426 között volt temesi ispán (sókamaraispán már 1401-től), kincstartóként azonban csak 1407 áprilisa és 1408 júliusa között mutatható ki (Engel Pál: *Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete*. = Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 247–301, 254, 257, 261, 289 [93. jegyz.]; Uő: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. [História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.] [a továbbiakban: Engel: *Archontológia*] I. 14, 204.).

4.2. A másik szövegtanúra²⁰ is egy szűkszavú levéltári regesztá hívta fel a figyelmemet, mely szerint ez az 1500 körülre keltezett okmány „Ulászló király rendelkezése az oláhok által fizetendő tizedről”. A forrás hasonmását kikeresve nyomban érthetővé vált a kivonat szűkszavúsága és bizonytalan datálása. A fekvő helyzetű téglalap alakú hátyára írt, 25 cm széles oklevél ugyanis igencsak rossz állapotban maradt ránk: jobb oldali része átlósan leszakadt és elveszett, a megmaradt 21–34 cm hosszúságú rész közepén 7x10 cm nagyságú, ovális alakú lyuk éktelenkedik, az alsó sorokat pedig vízfolt teszi nagyjából olvashatatlanná. Az ünnepélyes *intitulatio*,²¹ valamint a felhajtás (*plica*) meglelte bizonyítja, hogy privilegiális alakban volt kiállítva, megcsonkulása is valószínűleg a függőpecsét kiszakadásával hozható összefüggésbe.²² Minthogy pedig a privilégiumokat – a *plicát* nem számítva – hosszában kettőbe, széltében pedig négybe hajtva szokták őrizni,²³ az okmány hátlapján megfigyelhető két függőleges behajtás alapján kiszámíthatjuk, hogy eredeti hossza kb. 57 cm lehetett,²⁴ vagyis az íráshordozónak és a szövegnek több mint fele (kb. 55%) elpusztult.

A privilégium kibocsátója ezúttal is II. Ulászló, mivel az ily nevű magyar uralkodók közül csak ő volt egyidejűleg Csehország királya, továbbá Szilézia hercege és morva őrgróf is (1471–1516).²⁵ Forrásunk szerint előtte mutattak be Geréb László (erdélyi) püspök és káptalan nevében egy oklevelet, amelyet Zsigmond király bizonyos bárói (*magnificorum*) bocsátottak ki, akik közül a töredékes szövegben Ozorai Pipo neve és az erdélyi vajdák címzése látszik. De nemcsak bemutatták, hanem át is írták azt a Jagelló uralkodóval: erre utalnak a megerősítést kérelmező²⁶ és az átírt oklevelet felvezető²⁷ szavak, de a záradékban olvasható formulatöredékek is.

Mindezt azért volt szükség ilyen aprólékosan levezetni, mert egy felületes olvasónak talán fel sem tűnik, hogy Ulászló király privilégiumában egy másik oklevél szövege van elrejtve, ennek *intitulatiójából* és keltezéséből ugyanis alig maradt fenn valami.²⁸ Ez a néhány szó viszont igen nagy segítségünkre van: az oklevéladók egyikéről megtudjuk, hogy kincstartó és temesi ispán volt, ami másra, mint a már említett Ozorai Pipora nem vonatkoztatható, sőt – mint láttuk – rá is csak egy rövid időszakban, 1407 tavasza és 1408 nyara között. A társaiként említett vajdák pedig eszerint szántói Lack Jakab és Tamási Henrikfi János kellett legyenek, hiszen ebben az időszakban ők töltötték be ezt a tisztséget (mégpedig párban, mint arra a többes szám is utal). Az átírást kérelmezők és az átírt oklevelet kibocsátók személye, ez utóbbinak már érintett (és alább részlete-

²⁰ DL 32540 (Függelék 1–2. sz.).

²¹ „Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemi[e, Dalmatie], C[roatie] [...] rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie” (DL 32540, 1–2. sor).

²² Erre a gyulafehérvári hiteleshelyi levéltár 17. századi hanyattatásai között, közelebből 1601. vagy 1658. évi feldúlása idején kerülhetett sor – vö. Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp. 1973. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I: Levéltári leltárak 5.) 126–130; Jakó Zsigmond: *Az erdélyi levéltárügy története*. = *Úó: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 80–94.

²³ Vö. DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 106669, DF 285610, 285611, 285648, stb.

²⁴ Ha az oklevél elején és végén a túlnyomórészt sablonos részeket kiegészítjük, hasonló hosszúságra (55–60 cm) következtethetünk.

²⁵ Az oklevél humanista írása is a 15. század végére vagy a 16. század elejére vall.

²⁶ „inseri et inscribi faciendo [...] perpetuo valituras roborare et confirmare dignemur” (DL 32540, 6. sor).

²⁷ „Quarum quidem litterarum te[n]or talis est:” (Uo.).

²⁸ Övály ugyan felismerte, hogy itt egy átírt oklevélről van szó, de a megerősített okmányt a Zsigmondénak tartotta. A levéltári nyilvántartásban viszont a DL 32540-nél csak a keretoklevél szerepel, emiatt a benne átírt szöveg regesztája a *Zsigmondkori oklevéltár* megfelelő kötetéből is kimaradt, jóllehet ott tárgyánál fogva még a mállyuszi szelekciós kritériumok szerint is helye lett volna.

zendő) tárgya, valamint keltezése lényegében bizonyossá teszik, hogy itt ugyanarról a diplomáról van szó, mint amit II. Ulászló király 1492. október 8-i, fent ismertetett parancslevele is említ.

Ezen a ponton egy rövid gondolatmenet erejéig még vissza kell kanyarodnom a keretoklevélhez, hogy annak elemzését lezárhassam. II. Ulászló privilégiumának dátuma részint a szöveg megcsonkulása, részint a vízfoltok miatt jószerével olvashatatlan. Ultraviola lámpa fényénél azonban mégiscsak kibetűzhető az évszám első két tagja (*millesimo quadringentesimo*), ami – az uralkodó trónralépésének (1490) időpontját is figyelembe véve – az 1490-es évekre korlátozza az oklevél keltezését (Geréb László említésével összhangban).²⁹ Ezt az intervallumot viszont tovább szűkíti az, hogy az 1492 októberi királyi mandátum szerint az uralkodó már megerősítette (*confirmavimus*) Ozorai Pipó és társai rendeletét. Kézenfekvő, hogy erre ugyanazokban a napokban, talán 1492. október 6-án³⁰ került sor,³¹ vagyis az átírás és a parancslevél egy előjog megújításakor szokásos oklevélpárt alkot. Ez annál is inkább valószínű, mert az átírt oklevél – tudomásom szerint – sem korábban, sem később nem fordul többé elő a történeti forrásokban.

4.3. Az átírt oklevél bevezetőjéből (illetve abból, ami belőle fennmaradt) kitűnik, hogy ez Ozorai Pipónak és a két vajdának egy bírói döntését foglalja írásba, melyet az általuk Tordán közösen tartott közgyűlésükön hoztak.³² A *congregatió*t a király megbízásából, az ő képében hívták össze,³³ szükségességét pedig bizonyára – az ilyenkor szokásos sztereotip fogalmazásnak megfelelően – az elfajult (*deformatis*) közrend helyreállításával indokolták.³⁴

Kezdőnapjaként hamvazószerda (*dies Cinerum*, a nagybőjt kezdete) utáni egyik hétköznap van megnevezve. Hogy pontosan melyik, az a hajtás mentén keletkezett szakadás miatt nem olvasható, de a fent rekonstruált időszakból (1407–1408) egyetlen közgyűlést ismerünk,³⁵ az viszont valóban az 1408. esztendő hamvazószerdájá utáni csütörtökön, azaz március 1-jén kezdődött, és – mint az ekkor kiadott több tucatnyi oklevélből kiderül – legalább egy hónapig

²⁹ Az oklevélről készült kékcédula is 1490–1499 közé keltezi a szöveget.

³⁰ A dátumsorban talán az alábbi szavak betűzhetők ki: „[s]abbato] proximo p[ost...].” Amennyiben az átírás valóban 1492-ben kelt (l. fenti okfejtésünket), és ezt is Szt. Ferenc napjához viszonyították, adódik az október 6-i keltezés.

³¹ 1492 második feléből ismerünk is néhány olyan királyi átíró privilégiumot, amelyek írása hasonlít a DL 32540-éhez (vö. DF 256376, DL 19799).

³² A megfelelő helyen maga a *congregatio* szó hiányzik, csupán az ilyenkor szokásos formulák szilánkjai utalnak rá („generalem [congregationem ...] universitatis nobilium et alterius [cuiusvis status et conditionis [...] isti]us partis Transsilvane hominum ... Thorde celeb[rata]”, DL 32540, 8-9. sor), de a keltezés módja minden ezirányú kétséget eloszlat („Datum vigesimo [secun]do die congregationis nostre ante[dict]e ...”, uo. 23. sor).

³³ „dominus noster rex [...] [nos auctoritate sua] suffultos ad has Transsilvanas part[es] [...] duxisset destinandos” (uo. 7-8. sor).

³⁴ Vö. pl. *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint. I–XII. Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52.) (a továbbiakban ZsOkl) I. 2003, X. 787. sz.

³⁵ A Zsigmond-korban már viszonylag ritkák a vajdai általános, Tordán tartott közgyűlések, ilyeneket – 1408. évit nem számítva – az alábbi kezdőpontokkal ismerünk még: 1391. ápr. 2. (*A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895. [a továbbiakban TelOkl] I. 230; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991. [a továbbiakban Ub] III. 23, 24, 26, 57, 80; *Documenta historia Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius Fekete Nagy–Ladislaus Makkai. Bp. 1941. [Études sur l’Europe Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.] [a továbbiakban: DocVal] 410; ZsOkl I. 1982, 1992, 2414. sz., stb.); 1394. dec. 7. (TelOkl I. 248–249;

tartott.³⁶ Minthogy pedig az ultraviola fénynél kislabizálható zárósr szerint az oklevelet a gyűlés huszonkettedik napján (*vigesimo [secun]do die*) adták ki, ennek pontos kelte 1408. március 22-ben állapítandó meg.

Az oklevél külső jegyeiről nem sokat mondhatok, hiszen csak csonka átírásban áll rendelkezésünkre. Az örökérvényűség hangsúlyozásából és a megpecsételési záradékból³⁷ annyi azonban mégiscsak megállapítható, hogy eredetijét ennek is privilegiális alakban állíthatták ki, bizonyára mindhárom kibocsátó pecsétjének ráfüggesztésével. Amúgy a tárgy komolyságának is ez a forma felelt meg.

4.4. Az 1408. március 22-i oklevél központi részeinek ismertetésekor nehéz helyzetben vagyok, mert a szöveg éppen ott a legtöredékeesebb, ahol a formulás részek már nem segítenek, így értelmezése bizonyos kockázattal jár. Mégis az 1492. októberi királyi parancslevélben olvasható tartalmi összefoglalás és az átíró oklevél hátlapjára jegyzett egykorú tárgymegjelölés³⁸ nem hagy kétséget a rendelkezés lényege felől, az oklevélcsonkban olvasható szókapcsolatok segítségével pedig nagy vonalakban a gondolatmenet is helyreállítható.

A bírói oklevelek logikája szerint a *narratio* az egyik jelenlevő által előadott sérelem ismertetésével kellett kezdődjön. A panaszos ezúttal a személyesen megjelenő [Upori] István erdélyi püspök (1401–1419) volt.³⁹ Szó esik bizonyos „igazhitű” (*[fidei ortho]doxe cultores*), tehát katolikus jobbágyokról,⁴⁰ akik – ha jól értelmezem – bizonyos „jogos és törvényes” dézsmát (*veras et iustas decimas*) szoktak volt fizetni (*persol[vere]? ...] asueti*) az egyháznak, vagyis a püspöknek (és elődeinek, illetve a káptalannak?).⁴¹ Ezek a jobbágyok bizonyos, már régebben (*a diu*) rájuk törő bajok (*casibus pro tunc eisdem ingruentibus*) hatására – vélhetőleg – elvándoroltak vagy elpusztultak, és az ily módon elnéptelenedett birtokokra (*huiusmodi possessionum et locorum desertorum*) valakik „szakadár nyelvű nemzetet” (*linguarum cismaticarum [!] nation[em]*), „barbár népet” (*[gen]tem barbaricam*) telepítettek (*locavissent*).⁴² Ez utóbbiak alatt, mint az a későbbiekből kiderül, románok (*Wolachi*)

Ub III. 111; ZsOkl I. 3786. sz., stb.); 1399. jan. 8. (ZsOkl I. 5671, 5680. sz.; Ub III. 231, 234; DocVal 512; TelOkl I. 269, stb.); 1406. márc. 1. (TelOkl I. 309) és 1412. júl. 10. (Ub III. 526; TelOkl I. 384). Ezek egyike sem esett nagybőjt első napjaira, továbbá Ozorai Pipo is csak az 1408. és az 1412. évi *congregatió*n volt jelen (királyi megbízásból, vö. TelOkl I. 331, 335, 364, 384, 396; Ub III. 524, 552, 655). Erdélyben 1412 után nem tartottak több, klasszikus értelemben vett bírói közgyűlést – vö. Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. (a továbbiakban Janits: *Vajdák*) 48 (135. jegyz.); Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) (a továbbiakban Mályusz: *Erdélyi társadalom*) 37.

³⁶ Lásd pl. TelOkl I. 329, 331, 332, 335; ZsOkl II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; Ub III. 449, 452, 455, 456. Az Anjou-kori közgyűlések még csak legfeljebb 15 napig tartottak. Vö. Susana Andea: *Congregații voievodale și palatine (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca 2013. (a továbbiakban Andea: *Congregații*) 229–264.

³⁷ „[sigillorum nostrorum?] appensione et munimine roboratas” (DL 32540, 22–23. sor).

³⁸ „Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes?] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].”

³⁹ Tisztségviselésére Engel: *Archontológia* I. 70. Pályafutására: Temesváry: *Püspökök* 279–285, 299–309.

⁴⁰ Ismeretes, hogy – a mi szóhasználatunktól eltérően – a nyugati egyház a középkorban a maga részére tartotta fenn nemcsak az „egyetemes” (*catholicus*), hanem a „keresztény” (*Christianus*), sőt az „igazhitű” (*orthodox*) jelzőket is, míg a görögkeletiek csak „szakadárökként” (*Schismatici*) emlegették.

⁴¹ DL 32540, 11–12. sor. Az értelmezés azon alapszik, hogy a *iobagiones* alany-, a *decimas* tárgy-, az *ecclesie* részeshatározó- esetben található egymás után, a távolabbi *asueti* melléknévi igenév pedig csak a jobbágyokra vonatkozhat. Az, hogy itt a tized fizetéséről, és nem a visszatartásáról van szó, a kontextusból következik.

⁴² Uo. 12–13. sor.

értendők, ami persze egyáltalán nem meglepő, hiszen Erdélyben rajtuk kívül más görögkeleti nép – néhány rutén faluközösséget leszámítva⁴³ – nem volt.

A népességváltás nyilván hatással volt a dézsma ügyére is. Az említett „szakadárok” ugyanis, elutasítva a katolikus hitet („barbárságuknak megfelelően”, mint azt a panasztevő maliciózan megjegyzi),⁴⁴ megtagadták az említett tizedek fizetését⁴⁵ az egyház nagy kárára.⁴⁶ Ebben földesuraik támogatására is számíthattak, hiszen az engedetlenség ismertetése során bizonyos, már említett nemesek lelki üdve is említésre kerül⁴⁷ (talán mint amit renitens magatartásuk veszélyeztet), míg a rendelkező rész már kifejezetten számol az ő ellentmondásukkal. Aligha lehet kétséges, hogy e földesurakban kell látnunk a szóban forgó románok telepítőit is, hiszen nekik elemi érdekük volt, hogy falvaik ne álljanak lakatlanul, másfelől pedig tulajdonosként csakis ők rendelkezhetek birtokaik benépesítése felől.

A püspök panaszát a bírák, alapos tanácskozás után, általános rendelettel próbálták orvosolni. Örök időkre szólóan megparancsolták, hogy ettől fogva az erdélyi egyházmegye területén fekvő bármely nemesi birtokon jobbágyság módjára lakó, azok tartozékait használó románok és más „szakadárok” kötelesek fizetni a szokásos (*veras, iustas et consuetas*) tizedeket.⁴⁸

5. A rendelet megszületésének körülményei érthetővé teszik, miért találkozunk a „keresztény földre” települő románok tizedfizetési kötelezettségével csupán a történeti Erdélyben. Ismeretes, hogy az erdélyi vajda saját hatáskörében a hét erdélyi vármegye számára hirdethetett meg közgyűlést.⁴⁹ Ha ő vagy más báró (mint esetünkben Pipó) királyi megbízottként járt el, a nemesek mellett a székelyeket és a szászokat is meghívhatta *congregatió*jára,⁵⁰ de nincs tudomásunk arról, hogy ezek 1408-ban valóban jelen lettek volna Tordán.⁵¹ Mindenesetre az a tény, hogy a március 22-i oklevél *dispositi*ója kifejezetten nemesi birtokokat (*in terris et possessionibus quorumlibet*

⁴³ Ez idő tájt a Felső-Maros mentén (Oroszidecs, Oroszfalu) és a Nagy-Szamos környékén (Alsóilosva, Alsó- és Felsőroszfalu) ismerünk rutén falvakat, amelyek hamarosan el is románosodtak (1393: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928. I. 452; 1405: uo. 483; 1410: ZsOkl II/2. 7289, 7995. sz.; 1435: DL 62810). A délszlávok csak később tűntek fel Erdély délnyugati sarkában (Vajdahunyad, Alvinc, Borberek, Lámkerék). Vö. Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Buk. 1982. 63, 134, 147.

⁴⁴ „[Christian]itatis fidem, sicut eorum requirit barbaries, servare respuentes” (DL 32540/ 14. sor).

⁴⁵ A megcsonkult oklevélben csak a „dare et solvere recusarent” olvasható, de az, hogy mire vonatkozik, nemcsak az oklevél jól ismert tárgyából következtethető ki, hanem a rendelkező részben kifejezetten szerepel is.

⁴⁶ A töredékes 15. sorban bizonyos szentek nevében épített egyházakról (?) („[...] sanctorum vocabulis constructe”), illetve a Teremtőnek engesztelő áldozatul felajánlott adományokról (?) („Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate”) is szó esik, de valószínű, hogy ezek nem külön sérelmek tárgyai, hanem valamiképp a tized ügyéhez kapcsolódnak.

⁴⁷ „in eorum pretaxatorum nobilium salutis fa[...]” (uo. 16. sor).

⁴⁸ Uo. 19–22. sor.

⁴⁹ Janits: *Vajdák* 19–26, 40–42; Istváni Géza: *A generalis congregatio*. Levéltári Közlemények XVII(1939). 50–83, XVIII–XIX(1940–1941). 179–207. (Istváni: *Congregatio*) 194–195; Andea: *Congregatii* 184, 201–205. — A vajdák számos esetben egyúttal magyarországi megyék élén is álltak (Engel: *Archontológia* I. 11–15.), de ezek közül csupán a vajdai tisztséggel hosszabb ideig (1258–1446) összekapcsolott Szolnok (értsd Külső- és Közép-Szolnok) részére tartottak közgyűlést, és azt is csupán ispáni tisztségükből kifolyólag, a tordai *congregatió*któl függetlenül. Vö. Hegyi Géza: *Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatarozása a középkorban a közigazgatási beosztásban és a korabeli köztudat szerint (II., befejező közlemény)*. Erdélyi Múzeum LXXV(2013). 6–31. (a továbbiakban Hegyi: *Szilágyság hovatarozása* II.) 14–19.

⁵⁰ Janits: *Vajdák* 40–41; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 36; Andea: *Congregatii* 198–200.

⁵¹ Vö. TelOkl I. 329, 330, 332, 335; ZsOkl II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; DF 244517, 252866; DL 30626, 42941, 30100, 39495; Ub III. 452, 455, 456. — A források hallgatásából azonban nem lehet messzemenő következtetést levonni, mert a székelyeket és szászokat akkor sem említik következetesen, ha jelen voltak (Janits: *Vajdák* 41.).

nobilium) emleget, arra enged következtetni, hogy a rendelet elsősorban a megyei területekre vonatkozott, közelebből – noha földrajzi keretként az erdélyi egyházmegye (*in dyocesi dicti episcopatus Albensis*) van feltüntetve, amely köztudottan kiterjedt a Szilágyságra és Szatmár környékére is⁵² – a hét erdélyi *comitatus*ra, mert a közgyűlés joghatósága nem terjedt túl a Meszesen.⁵³

A szóhasználat ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a katolikusok helyére költöző románok csak a magánföldesúri jószágokon kellett volna tizedet fizessenek. Utóbbiak kihangsúlyozására azért volt szükség, mert a jogelv érvényesítése itt ütközött ellenállásba: gyakorlatba ültetése az egyházi földeken nyilván nem jelentett különösebb gondot, a királyi birtokokon pedig a rendeletet kibocsátó vajdák biztosíthatták azt. Végso soron az sem zárható ki, hogy az intézkedést a Székely- és a Szászföldre is érvényesnek gondolták, de hogy így történt-e, vagy pedig az utóbbi külön kategóriát képezett (mint azt a román történetírás állítja), a későbbi gyakorlatot megcélzó további kutatásoknak kell eldönteniük.

Egy efféle, erdélyi fogantatású és érvényű jogszabály létéből téves lenne messzemenő közjogi következtetéseket levonni. Bár a szakirodalom egyik vonulata szeret Erdély különállását megtestesítő rendi parlamentet látni a vajdai közgyűlésekben,⁵⁴ ezek valójában nem tárgyaltak honvédelmi és külpolitikai ügyeket, nem választhatták meg a vajdát vagy az alvajdát, sőt még az adóról sem szavaztak, hanem elsősorban bírói fórumok voltak.⁵⁵ Ugyanakkor hiba volna (mert idegen a kor szellemétől) a törvényhozó és az igazságszító jelleg merev szembeállítását is: a klasszikus *congregatiók* az egyes perek vitele mellett általánosabb érdekű ügyekkel is foglalkoztak, különösen ha az egyedi sérelmeket csak új normák alkotásával lehetett orvosolni.⁵⁶ Ezek a belső rendszabályok önmagukban nem jelentettek önállósodási, elszakadási törekvést, hiszen a szokásjogra épülő magyar jogrend elég jól tolerálta a partikularizmusokat.⁵⁷

6. Az oklevélből kihámozható alapkonfliktus egyszerű érdekellentétként írható le. Az erdélyi katolikus egyház, azon belül a püspökség és a káptalan jövedelmének túlnyomó része a tizedből származott,⁵⁸ aminek volumene elsősorban a hívek számától (illetve az általuk megtermelt gabo-

⁵² Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 482–516; Hegyi: *Szilágyság hovatarozása* II. 7–9.

⁵³ Uo. 18–19.

⁵⁴ Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I–IV. Cluj-Napoca 1971–1989. I. 253–255; Tudor Sălăgean: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj-Napoca 2003. (Bibliotheca Rerum Transsylvanicae 31.) 214–222, 232, 276–277, 361; Ioan-Aurel Pop: „Din mâinile valahilor schismatici...” *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*. Buc. 2011. (a továbbiakban Pop: *Românii și puterea*) 314–315, 324–325, 328–329.

⁵⁵ Az aktuális közügyek megtárgyalására a 14. század végétől a vajda külön tanácskozásokat (*consilium, colloquium*) hívott össze. A régi közgyűlések elhalása (1412) és a „három nemzet uniója” megalakulása (1437) utáni *congregatiók* viszont már valódi rendi tartománygyűlések voltak (Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38–48.).

⁵⁶ Istváni: *Congregatio* 197; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38; Andea: *Congregații* 220–221.

⁵⁷ Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bp. 2003². 243–307. — Az erdélyi nemes-ség sajátos jogairól és regionális identitásáról Cosmin Popa-Gorjanu: *The Nobility as Bearers of Regional Identity in Fourteenth Century Transylvania*. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* XVI(2012). 2. sz. 41–58.

⁵⁸ Az 1331. évi jövedelemjegyzék (Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 406–413.) alapján a káptalan számszerűsíthető bevételeinek mintegy kétharmada származott a dézsmából (ideszámítva a sebesi és megyesi szász káptalanok által fizetett censust is, ami lényegében fix tizedbérletnek tekinthető). Az úrbéri jellegű jövedelmek arányát a 14. század második felétől szorgalmazott kilenced javíthatta, de ezt is csak a katolikus jobbágyság fizették. — A püspöki bevételek szerkezete is hasonló megoszlást mutathatott – vö. Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp. 1974. 118.

na- és bormennyiségtől) függött.⁵⁹ Az utóbbiakat sújtó kedvezőtlen demográfiai folyamatok tehát érzékenyen érintették az egyházi elitet, jelentős jövedelemkiesést okozva számukra egy olyan korban, amikor ráadásul kiadásai is megnövekedtek a török veszély elleni védekezés címén bevezetett intézkedések miatt.⁶⁰ Logikus tehát, hogy ezt egy olyan agilis püspök, mint Upori, aki minden eszközzel igyekezett megvédeni és kiterjeszteni egyháza jogait,⁶¹ valamiképpen kompenzálni próbálta. Ha tehát a románok katolikus hitre térítésére irányuló 14. századi törekvések nem jártak komolyabb sikerrel,⁶² akkor azzal kellett próbálkozni, hogy a „szakadár jövevények” a korábbi lakosság úrbéri kötelezettségei mellett az egyháziakat is átvállalják.

A „keresztény földre” költöző románok számára ez az elvárás persze elfogadhatatlan volt. Ők a szokásaiknak és életmódjuknak megfelelő, etnikai színezetű,⁶³ különösebben nem is megterhelő adózáshoz voltak szokva. A királyi kincstárnak fizetendő juhötvened mellett különféle ajándékokkal (gyapjútakarók, sajtok, övek), kecske-, disznó- és méhtizeddel, ezenkívül a jobbágytelkeken lakók földbérrel adóztak földesuraiknak.⁶⁴ Az egyházi tized nemcsak vallásgyakorlatuktól volt idegen, de bevezetése anyagilag is elevenükbe vágott, hiszen megsokszorozta volna terheiket. E hátrányhoz képest eltörpült az az előny, hogy korábbi (hegyvidéki) életterükhöz képest általában termékenyebb helyre kerültek.

A korszak jobbágynépessége eleve könnyen változtatott lakhelyet,⁶⁵ de a pásztorkodó életmódhoz sokáig erősen kötődő románság még az átlagnál is mobilisabb rétegnek tekinthető.⁶⁶ Ha tehát a körülmények alakulása nem nyerte el tetszésüket, egykettőre továbbálltak az

⁵⁹ A termés nagyságát befolyásolták még: a katolikusok által megművelt földek nagysága és minősége; a termelés módja (határhasználat, technikai újítások); a termésszerkezet (mivel a bor fajlagosan sokkal értékesebb volt a gabonaféléknél).

⁶⁰ Az 1397. évi temesvári országgyűlés határozatainak értelmében a főpapok folyamatosan készenlétben kellett tartásuk bandériumaikat (az erdélyi püspök az 1415–1417 körül készült tervezet szerint 150 lándzsát), a káptalanok és apátságok pedig hadiadó címén állandó összeget fizettek a kincstárnak. Vö. C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és káptalan vizsgálja (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) 179–199.

⁶¹ Az addigi birtokok határainak védelme (1409: ZsOkl II/2. 7026, 7225. sz.; 1415–1419: uo. V. 1282, 1472, VI. 632, 1372, VII. 416. sz.), újabb birtokok szerzése (1410: DF 277450; 1411: ZsOkl III. 722, 839, 958. sz.; 1413: uo. IV. 1422. sz.; 1415: uo. V. 136. sz.) és új adók bevezetése (1409: Ub III. 477–478; 1412: ZsOkl III. 1993. sz.) mellett dézsmáügyben is fellépett Doboka vármegye nemessége (1404?: ZsOkl II/1. 3567. sz.) vagy a selyki dékánság szász papjai (1414: Ub III. 591–592, 596–604, 606–610; 1415: uo. 644–651, 662–663; 1416: ZsOkl V. 1618, 1851. sz.) ellenében.

⁶² Juhász István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál. = Románok és magyarok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. I–II. Bp., 1943–1944. (a továbbiakban *Románok és magyarok*), II. 251–336. 263–278; Viorel Achim: *Catolicismul la românii din Banat în evul mediu*. Revista istorică VII (1996). 41–55; Uő: *Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiuşului în două documente din 1421*. Mediaevalia Transilvanica V–VI (2001–2002). 83–95.

⁶³ A váradai káptalan 1374. évi statútuma szerint „subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis” (DocVal 256).

⁶⁴ Makkai László: *Erdély népei a középkorban. = Románok és magyarok* 314–440. (a továbbiakban Makkai: *Erdély népei*) 357–358, 422–426; Prodan: *Iobăgia* II. passim; Pop: *Românii şi puterea* 181–183, 204.

⁶⁵ Kubinyi András: *Költözés, helyváltoztatás, utazás a késő középkori Magyarországon. (A horizontális mobilitás kérdése).* A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei II (1991). 229–242. — Az erdélyi jobbágyok szabad költözési jogát Zsigmond 1391-ben erősítette meg (ZsOkl I. 2003–2004. sz.). Vö. Gulyás László Szabolcs: *Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései. = „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konsztanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila, Pósan László. Debrecen 2014. 242–254. 246.

⁶⁶ Gyakran idézett példa, hogy 1461-ben Besenyő és Majos földesura azt vallotta, hogy az előző évben fizetett juhötvenedet, de ebben az esztendőben nincsenek románjai („presenti anno caret Valachys” – Z[enovie] Păclişanu: *Un registru al quinquesimelei din 1461. = Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu la implinirea vârstei de 60 de ani*. Buc. 1936. 595–603. 601, 602). Vö. Makkai: *Erdély népei* 356–363, 400.

őket nagy áldozatokkal „megültető” földesúr őszinte sajnálatára, aki ismét foghatott neki telepéseket toborozni pusztán maradt földjeire.⁶⁷ Nem csoda tehát, hogy a tized bevezetésével szembeni ellenállásuk során a románok számíthattak a nemesség támogatására, mely inkább az egyházi fenytékeket is vállalta, csak ne maradjon jobbágyok nélkül.

6.1. Az érdekek összeütközése mögött azonban mentalitásbeli különbségeket is megfigyelhetünk, amelyek a dézsma jellegére vonatkozó két, gyökeresen eltérő felfogásban nyilvánultak meg. Az új telepések és a földesurak által képviselt nézet volt a régebbi, a hagyományos. Eszerint a tizedfizetés kizárólag a katolikusok kötelessége volt, helytől és előzményektől függetlenül. Az indoklás persze eltérő lehetett: míg a románok alighanem egy sajátos latin szokásként tekintettek a tizedre, a nemesek arra hivatkozhattak, hogy az Krisztus öröksége, melyet az „igazi keresztények” gyarapítanak, tehát a „szakadárookra” nem vonatkozik.⁶⁸ Láthattuk, hogy a 14. század végéig ez a személyi elvű felfogás uralkodott.

A püspök (és az oklevél) ezzel szemben egy új gondolatrendszert képviselt, melynek gyökerei – mint láthattuk – a IV. lateráni zsinatig nyúltak vissza, de igazából ekkortájt kezdett elterjedni Európa-szerte. Ez is a fenti metaforából indult ki, de a *patrimonium Christi* alatt egyfajta hagyatékot értett, amit csorbíthatatlanul kell megőrizni az Úrnak. Ezért elengedhetetlennek tartotta, hogy azokról a telkekről és haszonvételekből, ahonnan korábban dézsmát adtak, ezután is fizessék meg azt, függetlenül az ott élők vallásától.⁶⁹ E területi elvű adózás (régiesen: a tized eldologiasodása) idővel odáig fajult, hogy már akár zsidók is a hatálya alá estek, ha dézsmaköteles földet béreltek.⁷⁰

Erdélyben a két vetélkedő felfogás párhuzamosan élt egymás mellett 1556-ig, amikor a reformáció győzelmével a személyi elv eltűnt a diskurzusból, de a területi elv is önmagából kifordítva élt tovább egy állami adóvá átvedlett tized szolgálatában.

7. Az 1408. március 22-i oklevélben rejlő lehetőségeket a fenti elemzéssel még korántsem merítettük ki. Szükséges volna feltárni az intézkedést kiváltó település- és népiségtörténeti előzményeket is, közelebbről lokalizálni az etnikai-felekezeti változásokat és meghatározni ezek okait. Másfelől pedig érdemes lenne megvizsgálni, hogy a „keresztény földre” ülő románok tizedfizetésére vonatkozó, itt először kimondott és utóbb többször megismételt jogelv miként ment át a gyakorlatba 1556 előtt. Mindezen kutatási irányok azonban olyan távolra vezetnek és olyan széles körű forrásanyag bevonását igénylik, hogy kibontásuk már csak újabb tanulmányok keretében valósítható meg.

Függelék

1. 1408. március 22., Torda

Ozorai Pipo királyi főkincstartó, temesi és sókamaraispán, valamint Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák királyi megbízásból tartott közgyűlésükön István erdélyi püspöknek és

⁶⁷ A földesurak kezdeményező szerepére Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp. 1971. 60–62.

⁶⁸ Vö. 1436: „decime in patrimonium crucifixi deputate [...] per quemlibet Christianum dari debent” (Ub IV. 614); 1495: 45. tc.: „ipse decime in patrimonium Christi dedicate a Christi fidelibus et non aliis scismaticis hominibus ... exigi solent” (*The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae 1490–1526*. Ed. Ferenc Döry–Péter Banyó–Martyn Rady–János M. Bak. Idyllwild 2010. 80.).

⁶⁹ 1498: „decime in patrimonium Christi dedicate per vos [sc. scismaticos] et alios nostros subditos et fideles suo tempore extradari et persolvi debentur” (DF 277631).

⁷⁰ Gunter Zimmermann: *Zehnt. III. Kirchengeschichtlich. = Theologische Realenzyklopädie*. I–XXXVI. Berlin 1977–2004. XXXVI. 495–504. 498–499.

káptalanának a panasza nyomán elrendelik, hogy az egykor katolikusok lakta földekre telepített románok fizessenek tizedet.

Ái II. Ulászló király [1492. október 6-i?] csonka privilégiumában (2. sz.), DL 32540. — Tartalmi említés II. Ulászló 1492. október [8?-i] parancslevelében (3. sz.), DL 32513. Az ultraviola fénynél is megvizsgált szöveget az átíró oklevél hasonmásával való könnyebb összevethetőség érdekében sorokra bontva közlöm. Az oklevél jobb felén hiányzó részek jelölése: [***]; a megmaradt rész közepén található ovális lyuk és a vízfoltos részek okozta hiány jelölése: [---]. A kiegészítéseket szögletes zárójelbe írtam, ezen belül dőlt betűkkel azokat, amelyek csupán valószínűek, de nem feltétlenül biztosak. Indoklásukhoz lásd a tanulmány szövegét is.

(6. sor) [Nos Iacobus Lachk et Iohannes Henrici wayvode Transsilvani et comites de Zolnuk^a ac Pipo de Ozora, regie maiestatis Hungarie supremus]

(7.) thesaurarius atque Themesiensis et sa[lium camerarum regalium comes^b notum facimus univer]sis,^c quibus incumbit per presentes, quod cum idem dominus noster rex, dominus noster naturalis, habita su[perinde cum prelati et baronibus suis matura deliberatione^d *** nos auctoritate sua^e]

(8.) suffultos ad has Transsilvanas part[es pro reformandis^f ---] partibus in eisdem deformatis presentialiter duxisset destinandos por[ro] nobis generalem [congregationem celebrare ***]

(9.) universitati nobilium et alterius [cuiusvis status et condicionis isti]us partis Transsilvane hominum fe[ria quinta^g] proxima post diem Cinerum Thorde celeb[rata ** causasque coram nobis litigantium *]

(10.) regie dignitatis in statera equit[atibus discutientibus^h ---, reverendus in Chr]isto pater dominus Stephanus episcopus Albensis Transsilvane congregatione in eadem personalite[r de medio aliorum exurgendo, proposuit eo modo, quodⁱ ***]

(11.) faciebus possessionum iobagiones ip[sorum? --- fidei ortho]doxe cultores veras et iustas decimas ecclesie sue pretacte et per consequens sibi ac aliis [episcopis predecessoribus scilicet suis necnon capitulo eiusdem ecclesie ***]

(12.) fidelibus alme matri ecclesie perso[lvere? ---]ere asueti quibusdam casibus pro tunc eisdem ingruentibus a diu descendentes ac potius [***]

^a Vö. az 1408. évi közgyűlésen kelt vajdai privilégiumokkal (DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; Ub III. 454). Az előneveket is tartalmazó hosszabb változat nem fért volna el a sorban

^b Vö. TelOkI I. 331, 335.

^c Vö. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Coll. Francisci Döry. Ed. Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11.) (a továbbiakban *Decreta* II.) 154, 226, 228.

^d Vö. *Decreta* II. 243, 253.

^e Vö. CD X/6. 595.

^f Rendesen együtt jár a *deformatis*-szal – vö. *Decreta* II. 146; ZsOkI I. 2003. sz.

^g Vö. DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; TelOkI I. 329, 330, 332, 335; Ub III. 449, 452, 455, 456, stb.

^h Vö. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. III–IV. (Oklevéltár) Bp. 1882–1883. III. 289. A *discutientibus* helyett lehet még *dimetientibus* vagy *partiri cepissemus* (vö. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–T. Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. III. 290, IV. 423, V. 3, 53, 288, 467, VI. 20, 431, 569, 626).

ⁱ Vö. TelOkI I. 330, 332. stb.

(13.) linguarum cismaticarum (!) nation[em --- gen]tem barbaricam locavissent et huiusmodi possessionum et locorum desertorum v[***]

(14.) eisdem uterentur. Quiquidem cismat[ici -- Christiani]tatis fidem, sicuti eorum requirit barbaries, servare respuentes possessionibus ip[***]

(15.) sanctorum vocabulis constructe fo[rent ---] Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate, et in qua [***]

(16.) in eorum pretaxatorum nobilium salutis fa[--- in eiu]sdem sue ecclesie preiudicium valde ingens dare et solvere recusarent, postula[ndo? ***]

(17.) tales casus fortuitos in perniciem et derogamen [sancte] matris ecclesie, ut est antelatum, introductos curiosa evigilantia et moderatio[ne*** unacum dominis]

(18.) waivodis matura deliberatione super hiis inter nos p[reh]abita sanctientes et decernentes declaramus et pronuntiamus auctoritate et in perso[na dicti domini nostri regis^j ***]

(19.) nationis homines ac Wolachi universi in terris et possessionibus quorumlibet nobilium in dyocesi dicti episcopatus Albensis constitutorum commo[rantes ***]

(20.) nobilium in predictis more incolarum iobagionum residentes et earundem utilitates percipientes veras, iustas et consuetas decimas, quas veri [*** domini episcopi suisque successoribus^k]

(21.) in futurum canonice intransibilibus, contradictionibus memoratorum nobilium in hac parte non observantibus, quibus super hiis dum maluerint [***],

(22.) extradare, persolv[er]e et contradictione quavis relegata administrari facere debeant et tenerentur successivis se[mp]er] et perpet[uis] temp[oribus] *** *salvo iure alieno*. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales autenticorum sigillorum nostrorum]

(23.) appensione et munimine roboratas duximus concedendas. Datum vigesimo [secundo] [die] congregationis nostre ante[dictae, in loco memorato], anno Domini millesimo quadringentesimo octavo].

2. [1492. október 6.?, Buda]

II. Ulászló király privilegiál alakban átírja és megerősíti Ozorai Pipo kincstartó, temesi és sókamaraispán, illetve Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák 1408. március 22-i oklevelét a keresztény földre telepedő románok tizedfizetéséről (1. sz.).

Eredeti, megcsonkult hártján, melynek jobb fele hiányzik, a megmaradt rész közepén egy nagy ovális lyuk éktelenkedik, az alsó sorok pedig vízfolt miatt még ultraviola fénynél is nagyobbbrészt olvashatatlanok; függőpecsétje kiszakadt, DL 32540. A kiegészítéseknél alkalmazott jelek és betűtípusok jelentését lásd az ártírt oklevélnél. A formulás részeket az 1492. évi ártíró királyi privilégiumok (DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 105054, 106669, DF 247408, 256376, 274813, 285610–1, 285648), az ártírt oklevélre való tartalmi hivatkozást a DL 32513 alapján pótoltam, figyelembe véve a hiányzó részek méretét is. Keltezésére lásd a tanulmány szövegét.

^j Vö. pl. TelOkI I. 296.

^k Vö. CD X/5. 137; BánfOkI II. 367. stb.

Wladislaus, Dei gratia Hungarie, Bohem[ie, Dalmatie], C[roatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie,] Comanie Bulgarieque rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam ha[bituris salutem in omnium s]alvatore. Ad univ[ersorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod pro parte et in personis fidelium nostrorum reverendi in Christo patris] domini Ladislai Gereb episcopi ac honorabilis capi[tuli ecclesie Albensis Transsilvane ex]hibite sunt nobis et presentate quedam littere magnificorum Pipo de Ozora serenissimi p[rincipis condam dom]ini Sigismundi re[gis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici partium eiusdem nostri] regni Transsilvanarum waywodarum in [pergameni sub eorum sigillis privilegialiter eman]ate, quibus videlicet mediantibus iidem certas decimas de possessionibus et villis partium dicti regni nostri Transsilvanarum [olim per fideles Christianos, sed nunc per Cismaticos sive Walachos inhabitatis eiusdem ecclesie Albensis Transsilvane ob causas et] rationes in eisdem explicatas in tenore [earundem litterarum successivis temporibus in] perpetuum persolvi debere adiudicasse dinoscebatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit ma[iestati nostre, ut easdem litteras et omnia in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habendo presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum] inseri et inscribi faciendo pro prefata [ecclesia Albensis Transsilvane eiusque episcopo et capit]ulo innovando perpetuo valituras roborare et confirmare dignaremur. Quarum quidem litterarum te[nor talis est:]

Következik Ozorai Pipo és társai 1408. március 22-i oklevele (1. sz.)

[Nos igitur premissis supplicationibus pro parte dictorum episcopi et capituli] eiusdem ecclesie maiestati nostre modo quo su[pra porre]ctis regia benignitate exauditis et clementer admissis, [prescriptas litteras dicti condam Pipo thesaurarii ac waywodarum predictorum? non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas, presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione] et augmento aliquali insertas, [quoad omnes earum continen]tias, clausulas [et articu]los, eatenus [qua]tenus [eedem rite et legitime existunt emanate, viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus et ratificamus easque nichilominus et omnia in eisdem contenta pro prefatis ecclesie Albensis Transsilvane episcopo]que] et capitulo innovantes [perpetuo valituras confirmamus harum nostraru]m vigore [et te]stimonio [litterarum mediante salvis iuribus alienis. Datum Bude per manus reverendi in Christo patris domini Thome episcopi ecclesie lauriensis ac electi Agriensis etc., aule nostre sumpni et secretarii cancellarii, fidelis] nostri dilecti s[abbato] proximo p[ost festum] beati [Francisci confessoris?], anno Domini millesimo quadringen[tesimo nonagesimo secundo], regnorum nostrorum Hungarie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo].

Hátlapján, egykorú kéz írásával: Privilegium ut Scismatic[i ---in terris Chri]stianorum decimas solvere teneantur [---]tum ex omnibus decimari solitis.

Uo. másik egykorú kéz írásával: Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].

3. 1492. október [1. vagy. 8.], Buda

II. Ulászló király megparancsolja Báthori István erdélyi vajdának, hogy Geréb László erdélyi püspök és káptalana részére hajtsa be az őket illető tizedeket azon birtokok után is, ahol a katolikus lakosságot szakadár románok váltották fel.

Eredeti, papíron, bal oldali harmadának alsó fele leszakadt és elveszett, a szöveg alatt befüggesztett titkospecsét nyomával, DL 32513.

Commissio propria domini regis

Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris magnifico comiti Stephano de Bathor iudici curie nostre et waywode Transsilvano suisque vicewaywodis, futuris etiam waywodis et vicewaywodis earundem partium presentium notitiam habituris salutem et gratiam! Quia nos quasdam litteras adiudicatorias magnificorum condam Pipo de Ozora, serenissimi principis condam domini Sigismundi regis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici waywodarum partium eiusdem regni nostri Transsilvanarum super decimis de possessionibus et villis partium eiusdem regni nostri, in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, ecclesie Albensis Transsilvane perpetuis semper successivis temporibus exolvere debendis emanatas vigore aliarum litterarum nostrarum superinde confectarum pro reverendo domino Ladislao Gereb episcopo et honorabili capitulo dicte ecclesie Albensis Transsilvane confirmavimus, volumus igitur et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus de omnibus [possessionibus et villis], in quibus, ut prefertur, olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, [--- decima]s, non obstante illa solutione quinquagesimali nobis debenda et alia quavis iniusta allegatione [---] domino episcopo et capitulo suisque successoribus, per omnia onera et gravamina, iuxta tenorem [litterarum *predictarum* per] nos confirmatarum exolvere et administrari facere debeatis, auctoritate nostra presentibus, vobis in hac parte [attributa mediante. Secu]s non facturi, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Bude feria secunda proxima [*post?* festum beati Fran]cisci confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, [regnorum nostrorum Hun]garie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo.

The Beginnings of Tithing among the Romanians Moved to „Terrae Christianorum” in Transylvania

Keywords: tithing, „Terrae Christianorum”, Transylvania, Romanians

According to the scholarly literature, the Romanians from Transylvania, followers predominantly of the Orthodox rite, did not pay tithe to the Western Church in the 13th–14th centuries. However, it is considered that two groups of them – those living on church properties and those who had moved on settlements formerly inhabited by Catholics (terrae Christianorum) – were obliged to pay this tax starting from the 1400s. This study deals with the first legal regulation regarding the second group, analyzing a document dated to 22th March of 1408 (unpublished till now), that has been preserved both as a summary in a command letter of King Vladislaus II of Hungary from 1492 and as a transcription in a truncated privilege of the same king that can be dated to the same year. The document in question contains the verdict of the royal treasurer, Pipo de Ozora and of the two voivodes of Transylvania, Jacob Lack and John Tamási, taken on the general assembly in Turda at the request of bishop Stephen Upori of Transylvania, who complained that the schismatic Romanian people settled in terrae Christianorum had been refusing to pay tithe to the Catholic Church, supported by some nobles, too. The author analyzes the background of this conflict of interest and shows why its regulation remained valid only for the counties from Transylvania.